

פרק ג': המחיר החברתי של תביעות משתיקות

"חלחלה אוחזת בנו לנוכח המחשבה על האפקט המצנן שיוטל על חופש הביטוי [...] אם נתיר את המשך ההתדיינות. המחיר החברתי שכרוך באיום על החירות והחופש שלנו הוא מעבר לכל חשבון".¹³⁷

חופש הביטוי והזכות ליטול חלק בדיון הציבורי הן מהחשובות שבזכויות האדם. מעמדן הרם מתחייב בראש וראשונה מההכרה בכבוד האדם.¹³⁸ בהיעדרן הפרט אינו יכול להיאבק במפעל מזהם מול ביתו, אינו יכול להתאגד או לתבוע את שכרו המולך. הוא נותר ללא אוטונומיה, ללא חירות – ללא זכויות אדם.

ביטוי חופשי והשתתפות אזרחית הם גם **תנאי לקיומה של חברה דמוקרטית ולשגשוגה**.¹³⁹ המרקם הדמוקרטי ניזון יום-יום מפעילות של אזרחים הנוטלים חלק בדיון ציבורי ותורמים בדרכים שונות ומגוונות ליצירת חברה אזרחית תוססת לטובת האינטרסים והזכויות של חבריה.

תביעות משתיקות מאיימות על חופש הביטוי ועל השתתפותם של אזרחים בדמוקרטיה במספר מישורים. בראש וראשונה קיימת פגיעה בחופש הביטוי של הנתבע הספציפי שעלול לחדול מהשמעת עמדותיו ומפעילותו הציבורית. **הפגיעה הישירה בנתבע משורשת גם אל הקהילה** שהוא משתייך אליה או פועל בשמה – חבריו למקום העבודה, דיירים בשכונת מגוריו, פעילים באותו מאבק וכיוצא בזה. הלכח המתבקש מבחינתם הוא להיזהר פן גורלם יהא כגורלו.

מעגל ההרתעה יכול להיות גם רחב יותר, **ולגרום למשתתפים רבים בשיח הציבורי, בכוח או בפועל, שלא ייצאו נגד התובע** בוויכוח הספציפי או בכל ויכוח ציבורי שבו יהיה מעורב בעתיד. כך למשל תביעת הענק נגד מיקי רוזנטל ב"פרשת השקשוקה" יצרה אפקט מצנן שבכוחו להשפיע על כל מי שעשוי לשקול בעתיד למתוח ביקורת על משפחת עופר ועל החברות

¹³⁷ [Webb v. Fury](#), 282 S.E.2d 28, 43 (W. Va. 1981).

¹³⁸ במשפט זכויות האדם הבינלאומי יש לזכות להשתתפות פוליטית מעמד עצמאי והיא מוסדרת בנפרד מחופש הביטוי. האמנה הבינלאומית לזכויות אזרחיות ופוליטיות משנת 1966, בפסקה 25.

¹³⁹ "מתן האפשרות וההזדמנות להשמעת ביקורת מדינית, חברתית ואחרת על פעלו של השלטון, מוסדותיו, חברותיו, שליחיהם ועובדיהם, הוא עיקר-שאיין-בלעדיו לקיום ממשל דמוקרטי תקין". ע"א 723/74 [הוצאת עיתון "הארץ" בע"מ נ' חברת החשמל לישראל בע"מ](#), פ"ד לא(2) 281, 296 (1977). ראו עוד: אילנה דיין-אורבך, "המודל הדמוקרטי של חופש הביטוי", [עינוי משפט כ'](#), 377, 418-422.

משתיק קול: משפטי דיבה כאיום על חופש הביטוי

שבשליטתה. המסר שעובר לכלל העיתונאים, החוקרים והפעילים החברתיים הוא – **איתנו לא כדאי להתעסק**: "רוזנטל ניצח במערכה המשפטית, אבל משפחת עופר ניצחה במובן אחר. היא לא הייתה זקוקה למשפט כדי שכל עיתונאי בישראל יחשוב פעמיים לפני שהוא יוצא למערכה מול ארמדה של כוח וכסף [...] אחרי שכולנו ראינו מה עבר עליו, אני בטוחה שיהיה קשה שבעתיים לעיתונאי להעז ולעשות".¹⁴⁰

מעגל ההרתעה האחרון פועל על הציבור בכללותו. תביעה משתיקה משדרת מסר, שאינו מוגבל לוויכוח מסוים או לתובע ספציפי, ושלפיו **השתתפות בשיג ושיח הציבורי היא מסוכנת ועולה לגבות מחיר אישי כבד. מוטב "לשבת בשקט"** ולא ליטול בו חלק, או שיש לעשות זאת בזהירות מרבית, לברור את המילים בקפידה ולהנמיך את הטון, במיוחד כאשר מתמודדים עם גורמים חזקים או עם תובעים סדרתיים.

ניהולו של מאבק ציבורי כרוך תמיד במאמץ וב"מחיר" אישי. רב הפיתוי להתכנס בד' אמות, להותיר לאחרים את ההשתתפות בזירה הציבורית וליהנות מפירות עמלם. **הנטייה הטבעית להיות "טרמפיסט" במאבקים של אחרים** (תופעה המוכרת במדעי החברה כ-Free Rider) **מתחזקת** בשל האפקט המרתיע של התביעות המשתיקות.

פגיעה בדיון הציבורי החופשי **מונעת מהציבור לגבש דעה מושכלת ולהכריע בסוגיות מדיניות וחברתיות**. הרתעת ביטויים ביקורתיים, שיתוף חופשי במידע ועיתונות עצמאית וחוקרת פוגעת באפשרות שהשיח הציבורי יציף את כל המידע, השיקולים והאינטרסים הרלוונטיים בסוגיה שבמחלוקת. היא מונעת מהאזרחים את היכולת להשפיע על מקבלי ההחלטות. בהיעדר תמונה מלאה נפגעת גם יכולתם של המנהל הציבורי ושל המערכת הפוליטית לקבל החלטות מיטביות – דבר שעלול להביא להכרעה חברתית לא מאוזנת או מוטעית.

פגיעתן של תביעות משתיקות בשיח הציבורי בעניינים הרי גורל כבר תועדה בעולם. ד"ר תמר גדרון מספרת למשל שבבריטניה חלה ירידה חדה במספר התחקירים העיתונאיים בנושאי טרור ומימון טרור. זו התוצאה של תביעות דיבה רבות שהגישו מיליארדרים סעודיים בעקבות כתבות שקשרו בינם ובין אוסמה בין לאדן וארגוני טרור. **"העיתונות איבדה, כך יש להסיק, הרבה מהמוטיבציה שלה לערוך תחקירים**, והיא מתקשה יותר ויותר לבצע את תפקידה המסורתי ככלב השמירה של הדמוקרטיה", כותבת גדרון ומפנה לפרופ' אלן דרשביץ שמתאר

¹⁴⁰ העיתונאית גל גבאי. בתוך: עמית בן ארויה, אופיר בר-זוהר והילה רו, "אחרי הפשרה בין מיקי רוזנטל למשפחת עופר: שמישהו יעז להגיד שלכסף אין השפעה על חופש הביטוי", [themarker](http://themarker.com), 19.2.2010.

תופעה דומה בארצות הברית.¹⁴¹ גם בישראל כבר תוארה העיתונות החוקרת כ"חיה בסכנת הכחדה".¹⁴² היחלשותה של העיתונות החוקרת והמדווחת מותירה אותנו עם "עיתונות שעושה נעים בגב"¹⁴³ ועם שיח ציבורי של "בית האח הגדול" ו"הדוגמניות".

סכנה חמורה נשקפת גם בשדה המחקר והידע המדעי. החשש מתביעת דיבה של גורמים בעלי כוח כלכלי או ציבורי עלול להטות את המחקר ולהרתיע מפני פרסומים ביקורתיים כלפי גורמים אלה. השלכותיה של הטיה כזאת הן הרות-אסון לחופש האקדמי, לשיח הציבורי החופשי ופעמים רבות גם לשלום הציבור ולבריאותו.

אפקט ההרתעה פועל ביתר שאת על אזרחים בודדים ששוקלים להרים את ראשם ולהתבטא ברחוב, באתרי האינטרנט או בבמות ציבוריות אחרות. נתבע מן השורה – ארגון סביבתי, מנהיג עובדים או בלוגר – אינו נהנה בדרך כלל מגיבוי ומתמיכה, ויכולתו לעבור את כל תלאות ההתדיינות המשפטית היא קטנה ככל שבכלל קיימת. התוצאה היא שרבים מהנתבעים יעדיפו "להתקפל" כבר בתחילת המשפט ולהגיע להסדר עם התובע, גם אם הוא כרוך בוותור על זכותם להתבטא ולפעול. רבים עוד יותר הם הנתבעים הפוטנציאליים שיעדיפו לחסוך מעצמם את הביקור בבית המשפט, ויוותרו על הביטוי או על ההשתתפות בוויכוח הציבורי מייד לאחר שהם נתקלים באיום משפטי. כפי שכתב תומר פריסקו לאחר שנתבע: "כבלוגר אין לי את הגב הכלכלי שיש לעיתונאי, ולא את ההגנה המשפטית שמספק עיתון, על יועציו ועורכי דינו. אני לבד. זה הופך אותי להרבה יותר פגיע כמובן, ומן ההיגיון שאזהר הרבה יותר".¹⁴⁴

עד כמה כדאי להיזהר? זו תשובתו של משפטן אחראי שמנסה לסייע לבלוגרים להימנע מתביעות לשון הרע: "**כשיש ספק, אין ספק – אל תפרסמו**". והוא מסביר: "**עצם ההסתבכות בהליך משפטי יוצרת עומס נפשי ועלויות כלכליות מיותרות**". גם אם 'אמת דיברתם', הרי תהליך הוכחת ה'אמת' בבית משפט הוא יקר ולא בטוח [...]. נסחו את דבריכם בצורה זהירה וקפדנית. נשמע נורא, אבל הרבה יותר נורא להסתבך בתביעות בגין דברים שכתבתם בבלוג

¹⁴¹ תמר גדרון, "מפת תיירות הדיבה העולמית ודיני לשון הרע בישראל" [המשפט טו](#) 385 (תשע"א) (להלן: "גדרון, **תיירות הדיבה**") 440-439. וראו עוד:

"Battling censorship", [Washington Times](#) 20.7.2007; Alan Dershowitz and Elizabeth Samson, "The chilling effect of 'lawfare' litigation", [guardian](#) 9.2.2010.

¹⁴² עידו באום, "אחרי פסק דין אילנה דיין: כל תחקירן צריך עו"ד צמוד", [themarker](#) 13.2.2012; עידו באום, "חוק ההשתקה יביא עוד נשיאים אנסים", [themarker](#) 23.11.2011.

¹⁴³ אורנה קזין, "עיתונות שעושה נעים בגב", [הארץ](#) 4.1.2006.

¹⁴⁴ תומר פריסקו, "טובלי תובע אותי", [לולאת האל \(בלוג\)](#) 2.3.2011.

משתיק קול: משפטי דיבה כאיום על חופש הביטוי

שלכם. שימו לב שהחוק קובע פיצוי ללא הוכחת נזק עד לסכום של כמה עשרות אלפי שקלים. לא נעים".¹⁴⁵

האפקט המצנן אינו פועל רק בנושאים שברומו של עולם. כך למשל עמדנו על חשיבותו של מידע בענייני צרכנות. ברור שהציבור יצא נשכר, אם צרכן שנתקל במוצר פגום או בהתנהלות בעייתית של בית עסק יוכל לדווח על כך. אבל קשה לצפות שאדם ימהר לעשות זאת במציאות שבה עלול הדבר לסבכו ב"חוויה" משפטית ארוכה ויקרה.

השתקתו של אזרח אחד עלולה לפגוע באינטרס החברתי הרבה מעבר למה שנדמה במבט ראשון. גם פעיל בודד, שמנהל "מאבק של איש אחד", עשוי לתרום לשיח הציבורי תרומה ייחודית שערכה לא יסולא בפז. אפשר לעמוד על כך מסיפורו של דניאל מורגנשטרן, פעיל חברתי בולט, שזכה בעבר לפרס הוקרה על פעילותו למען איכות הסביבה. עיקר פעילותו הסביבתית מתמקדת בחוק הפיקדון על מכלי משקה שאותו יזם. מכוח חוק זה הוקם תאגיד המחזור שמופקד על יישומו. אבל החוק עדיין רחוק מלהשיג את מטרתו, ולדעת מורגנשטרן – האחריות לכך מוטלת ברובה על תאגיד המחזור. במהלך השנים האחרונות הוא מתח על התאגיד ביקורת נוקבת מעל כל במה ציבורית שנקרתה בדרכו, והתאגיד הגיש נגדו תביעת דיבה בסך חצי מיליון ש"ח.¹⁴⁶ בין שכל הצדק עם מורגנשטרן ובין שהפריז במעט אין ספק שהוא לבדו ממלא תפקיד חשוב בהעלאת סוגיה ראויה וחשובה לסדר היום הציבורי. אבל מדובר באדם מן היישוב ללא משאבים מיוחדים, והאפקט המצנן שמאיים עליו עלול למנוע מהציבור כולו את המשך הדיון. אם בעקבות התביעה המשפטית הוא ישתתק, קשה לצפות שאחרים ימלאו את מקומו. חברה דמוקרטית זקוקה ל"משוגעים לדבר". בלעדיהם עלול הציבור כולו לצאת נבער ונפסד.

על הנזק החברתי שגורמות תביעות משתיקות אפשר ללמוד גם מהניסיון שנצבר בארצות הברית, לאחר שהתופעה אותרה ואותגרה. מסתבר שחוקי ה-Anti-SLAPP, שמקלים בסילוק על הסף של תביעות משתיקות, הביאו לקפיצת מדרגה בפעילותם של אזרחים נגד גורמים מזהמים ותרמו לשיפור ניכר באיכות הסביבה.¹⁴⁷

¹⁴⁵ עו"ד יורם ליכטנשטיין, "לשון הרע והבלוג שלך – מדריך לבלוגרים", y-law.co.il אוגוסט 2007.

¹⁴⁶ בפסק דין שניתן לאחרונה נקבע כי רק שניים מתוך חמשת הפרסומים שבגינם נתבע מורגנשטרן הם לשון הרע, והוא חוייב לפצות את התאגיד בסכום של 90,000 ש"ח. ראו עוד: נועם שרביט, "תאגיד המחזור תובע דיבה מהיועץ הסביבתי ד"ר דניאל מורגנשטרן", [ynet](http://www.ynet.co.il), 25.4.2006; צפריר רינת, "צדק תאגידי", [הארץ](http://www.haaretz.com), 11.10.2012; עוד על הפרשה ועל פסק הדין ראו טקסט לה"ש 248-246 להלן.

¹⁴⁷ B. Ashenmiller and C.S. Norman. "Measuring the Impact of Anti-SLAPP Legislation on Monitoring and Enforcement", [The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy](http://www.bepjournal.com) 11(1) (2011); see

האגודה לזכויות האזרח בישראל

חשוב לתת את הדעת לכך שאפקט ההדרה מהשיח הדמוקרטי אינו פועל באופן אחיד ורוחבי. הראשונים להיפגע הם דווקא אלה שמתקשים במיוחד להשמיע את קולם – יחידים וקבוצות ממעמד סוציו-אקונומי נמוך שנמצאים הרחק מבמות התקשורת וממוקדי ההשפעה. התביעות המשתיקות הן כלי הנתון בעיקר בידי בעלי כוח פוליטי או כלכלי והן תורמות לקיבוע יחסי הכוח הבלתי שוויוניים ממילא.

אפשר לסכם ולומר, אפוא, שתופעת התביעות המשתיקות יוצרת פער מדאיג בין החשיבות העליונה שיש לחופש הביטוי ולזכות להשתתף בהליך הדמוקרטי ובין ההגנה שניתנת להם בפועל, בין הזכות התיאורטית ליכולת לממשה הלכה למעשה. כאשר תביעות משתיקות הופכות לתופעה רווחת – וזהו השלב שבו אנו נמצאים כיום בישראל – האפקט המצטבר הוא חמור שבעתיים. הבמה הציבורית מופקרת בידי מי שממילא נהנים מאמצעי תעמולה מגמתיים וחד-צדדיים דוגמת יחסי ציבור ופרסומת מסחרית.

also: Murombo, T. and Valentine, H., "[SLAPP suits: An emerging obstacle to public interest environmental litigation in South Africa](#)", South African Journal of Human Rights, 2011.